

Dialekterne

- dør de? - og hvad sker der ved dét?

De varianter af dansk, vi kalder dialekter, synger på sidste vers, men kun fordi den virkelighed, de afspejlede, er passé. Men at dialekterne er forældede, betyder ikke, at de er uden værdi.

Af Viggo Sørensen

En eller to gange om året er der et af vore dagblade, der – midt imellem de mange andre ulykker og tragedier – beretter om de danske dialekters dødsdansk: Nu sker det; nogle få idealister søger at fastholde deres jyske *a* og *træls*; men udviklingen maler ubønhørligt videre, og om ganske få år er disse klenodier endegyldigt tabt. Næste side næste tragedie!

Sådan ser virkeligheden jo ikke ud. Ingen kulturelementer – heller ikke vores dialekter – går tabt, uden at vi reelt set har *valgt* at droppe dem, til fordel for noget bedre, dvs. alternativer, der passer bedre ind i vores moderne tilværelse og livsførelse.

De varianter af dansk, vi plejer at kalde dialekter, synger rigtigt nok på sidste vers, men de gør det, fordi den virkelighed, de afspejlede, er passé.

Dialekter er historisk betingede

De danske dialekter blev udviklet – gennem mindst et årtusind – som det ideelle dagligsprog for det bondesamfund, som helt op til 1850 udgjorde 80 % af den danske befolkning – eller rettere: som dagligsprog for landbefolkningen i de enkelte, indbyrdes relativt isolerede egne af datidens Danmark. Den ringe indbyrdes kontakt bevirkede nemlig, at de enkelte egne sprogligt arbejdede sig *bort fra hinanden*: Den atypiske nordjyde,

som uforvarende havnede i datidens Sønderjylland, forstod fra starten ligeså lidt af omgivelsernes sprog, som var han eller hun havnet i Tyskland. Ordene var langthen helt andre end de tilvante (*fikke* istf. *lomme*, *væn* el. *vinner* istf. *når*), eller de lød bare helt anderledes (*gø* istf. *g(j)o* el. *gjow* = gjorde), eller de betød noget aldeles uventet (*bås* betød *stald* – og omvendt!)

Industrialiseringskommunikations- og produktionsmidler fik effektivt vendt den udvikling. I perioden 1850–1900 blev der trukket jernbanespor gennem selv de fjerneste egne; de før så isolerede samfund rykkede fysisk meget tættere sammen. Den industri, der samtidig skød op i byerne, og som hurtigt tørstede efter arbejdskraft, kunne via de selsomme baner hente den første store generation ind af unge mennesker fra landdistrikterne. Dagspressen havde allerede i 1800-tallets slutning fået godt tag også i bønderne; med 1900-tallets radio, film og tv rykker hele landet endnu tættere sammen mentalt set, for så vidt angår orientering og erfaringshorisont.

Men vigtigst af alt: Selve landbrugsdriften har radikalt ændret karakter i løbet af de seneste 100 år. Den blev mekaniseret og siden industrialiseret, og undervejs er landbefolkningens arbejdsdag, boligforhold og livsstil i flere og flere henseender kommet til at ligne købstadsbefolkningens. De egentlige landdistrikter er i dag mere eller mindre affolkede, landsbyernes fællesskab og servicefunktioner brudt op; også folk på landet må i dag søge til købstaden, når det gælder indkøb, adspredelse eller kulturoplevelser.

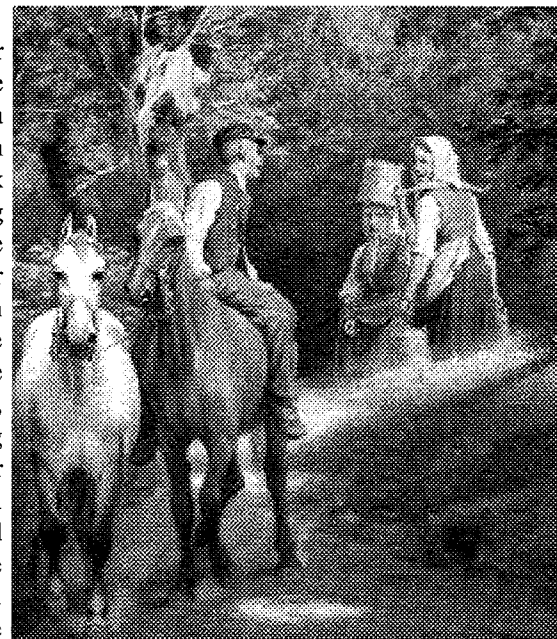

Dialekternes dage er talte

Alt dette – og meget mere – har samvirket til, at der i dag ikke længere går vigtige geografiske skel gennem den danske befolkning; man kan i den henseende godt tale om en fællesdansk kultur. Den danske hverdag har stadig mange varianter, men nu langt snarere afhængigt af, hvilket miljø man er opvokset i, hvilken uddannelse man tager, hvilket arbejde og hvilke indtægter man får, hvilke fritidsinteresser man opdyrker, hvordan man indretter sig familie- og boligsmæssigt osv. Mobiliteten er tilmed betydelig, hvad angår social indplacering og livsstil; vi kan ved bevidste valg og fravalg selv øve betydelig indflydelse på, hvor vi ender.

Især for nutidens unge mennesker må Danmark fremstå som én stor lovende og sammenhængende plads for udfoldelse. Om ikke før, så når uddannelsen skal i gang, skifter de fleste adresse; et flertal kan sagtens forestille sig at få job et helt tredje sted (og vel allerhelst i København); undervejs møder man partnere helt andre steder fra, og den dag, man slår sig mere varigt ned, sker det sandsynligvis langt fra barndomsejeren. Selv nationale grænser begynder at spille en mindre rolle: hvor jeg ovenfor skrev Danmark, vil nogle unge i dag – og mange i fremtiden! – tænke: Europa, Vesten, Verden.

Og nu kommer så 1.000.000-kr.-spørgsmålet: Hvor i denne ramme passer det ind at hæge om sin barndoms dialekt? Svar: ingen steder! De sproglige kompetencer, som kan øge ens mobilitet, styrke ens arbejdsmæssige og sociale konkurrenceevne, er jo af en helt anden art: beherskelse af et moderne fællesdansk, en indforstået faglig kode, et funktionelt

engelsk. Den, der føler sin dialekt som en vigtig del af sin identitet, vil ganske vist give dialekten god plads på hjemmebane, men et hjemmesprog er ret besat stadig et sprog på retræte, uden de store muligheder for videreførelse i næste generation. Jeg kan derfor ikke med min bedste vilje se, at de danske dialekter har nogen chance for en renæssance – og ser heller ingen grund til at beklage den kendsgerning.

Dialekternes rolle er vigtig - men historisk

Nogle læsere vil mene, dette lyder kynisk. Og de vil spørge: Hvorfor sidder *du* så, Sørensen, på jeg ved ikke hvilket år, og redigerer Jysk Ordbog – hvis de jyske dialekter alligevel er passé, og fremtiden tegner rigssproglig/engelsk?

Svaret lyder: lige netop derfor! Dialekterne har en vigtig rolle at spille, selv når ingen danskere længere taler dem. De er en central del af vor historie – faktisk det

dansk, som den altovervejende del af befolkningen har talt gennem i hvert fald 1000 år. De allerfleste kilder til dansk historie er godt nok affattet på rigssproget (eller forløbere for det, eller latin), men så svarer synsvinklen i reglen også hertil: Det er rigsbegivenheder eller de dominerende klassers forhold, der beskrives, og det er sidstnævntes interesser, der varetages. Ønsker man at vide noget om den jævne befolknings levevis, løber de skriftlige kilder hurtigt tørre (bortset fra rent materielt anlagte boopgørelser etc.), og man må ty til andre former for vidnesbyrd, fx arkæologiens.

Endnu langt vanskeligere er det imidlertid at finde vej ind i hovedet på fortidens almue, forsøge at sætte sig ind i dens opfattelse af tilværelsen: Hvad var afgørende for et vellykket liv? Hvilke egenskaber satte man højt hos andre og stræbte selv efter? Hvor gik grænserne for forsvarlig adfærd? Hvad ragede den enkelte, og hvad ikke? osv. Sådanne spørgsmål kan man kun håbe at finde kvalificerede svar på via dialektalt materiale – simpelthen fordi de relevante kategorier og værdier er bundet til et dialektalt ordforråd.

Og hvad enten man nu direkte konsulterer dialektale eller dialektalt farvede kilder (erindringer, fiktion), eller man søger mere indirekte vidnesbyrd (fx i ordsprog og talemåder, dialekternes faste udtryk mv.), så er der undervejs brug for en grundig manual – til identifikation af og indholdsforklaring på det historiske ordforråd. Det er sådan en manual, vi ønsker at lave med Jysk Ordbog – til hjælp for dem, der i fremtiden vil beskæftige sig med jysk lokalhistorie. Derfor har det været vigtigt at fuldføre indsamlingsarbejdet, medens der stadig var bevarede dialekter at optegne.

Jeg har for år tilbage – i Jørgen Andersen m.fl.: Bondefrigørelse; 1989 –

forsøgt at skitsere, hvordan træk af den jyske almues sprog kan tjene som kighuller ind til deres tankeverden. Her vil jeg nøjes med kort at resumere nogle træk ved de gamle bønderes sprogbrug, hvorfra man med sandsynlighed kan drage slutninger om deres syn på og holdninger til tilværelsen: de udtrykte sig helst konkret og jordbundet (*A tøvt godt om B*, istf. noget med *kærlighed*), men på en baggrund af billedligt formulerede normer (*folk vil gå, hvor sti er trådt*); mange ting blev sagt indirekte, forborgent (*ikke så værst* istf. *fremragende*); arbejdet og arbejderen blev karakteriseret i konventionelle termer (*hjaskværk, før karl*), mens fristunderne gav plads for frodig sproglig fantasi (i remser og gåder). Læseren vil nok fornemme en vis afstand til den sprogbrug, han eller hun selv betjener sig af.

En forgangen realitet af fortsat relevans

Man beskæftiger sig ikke gennem årtier med et historisk emne, uden at man imponeres af den tids mennesker: deres dygtighed til at håndtere en hverdag, som i mange henseender var mere krævende og risikabel end vores, og deres evne til momentvis at hæve sig filosofisk eller humoristisk over al besværet. Men den følelse er meget fjern fra noget romantisk ønske om at genoplive fortidens kultur eller dialekt.

Historien har jo netop sin værdi i at være forbi – om end som en forgangen realitet af fortsat relevans! Når vi stilles på prøve og kommer i tvivl, vender vi os typisk for bekræftelse eller råd til vore forgængere: på det private plan til forældre, på det arbejdsmæssige til ældre kolleger, men på et mere generelt eksistentielt plan til historien, hvis børn vi jo også er. Uden rod i fortiden ville vi være dømt til hele tiden at prøve os frem; med fortiden som basis kan vi træk for træk revidere vores livsførelse uden at ende i

relativisme og handlingslammelse. Hvad der engang har vist sig funktionsdygtigt, kan godt være forældet, men ikke spildt.

Det her lyder nok lidt højstemt for de fleste danskere. Men ikke desto mindre kan man i de sidste par årtier spore en stærkt stigende interesse for dansk historie i alle dens aspekter – arkæologi, middelalderhistorie, lokalhistorie, slægtsforskning, og hvad det nu altsammen hedder. Hvorfor? Vel af samme grund, som når amerikanere længe har taget deres – indbyrdes vidt forskellige – nationale baggrunde særdeles alvorligt. Jo hurtigere vi bevæger os frem imod en europæisk eller vestlig (eller hvad man nu vil kalde det) fælleskultur, desto vigtigere bliver det at holde rodforbindelsen ved lige bagud – at vide, at man kommer et bestemt sted fra.

Når nogle danskere i dag føler, at fastholdelsen af en bestemt dialekt er et vigtigt moment i deres rodfæstethed, så al respekt for det. Det ændrer med sikkerhed

ikke den generelle tendens, at dialekterne udtyndes til regionale varianter af rigssproget. De særdialektale gloser er stort set allerede udskiftet med fællesdanske; de mest rigssprogsafvigende lyd og bøjninger er gået samme vej. Hvad der er tilbage af dialektal farvning (tonegange, tempo, lydlig nuancer, malende udtryk som *bøvl*, *mosle* og *møvre*) vil snart ikke længere frembyde forståelsesmæssige hindringer – og dermed formentlig heller ikke længere tiltrække sig den interesse, pressen i disse år viser de døende dialekter.

Men længe, længe efter, at alle her i landet taler en eller anden variant af rigssprog, vil de døde dialekter være en uomgængelig indfaldsvej til dele af Danmarks historie.

Viggo Sørensen er lektor og leder af Institut for Jysk Sprog og Kulturforskning.

